

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงในบริบทชั้นเรียนระดับปฐมวัย เป็นการวิจัยเพื่อขยายขอบเขตองค์ความรู้ของหลักสูตรแฝงให้แพร่หลาย ทำให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการศึกษา ได้รับรู้และตระหนักถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากหลักสูตรแฝงเป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดประสบการณ์ที่มีการควบคุมกำกับหลักสูตรแฝงเพื่อเสริมสร้างคุณภาพการเรียนรู้ในบริบทชั้นเรียนระดับปฐมวัย ของนักเรียนต่อไป ซึ่งในบทนี้จะนำเสนอตามลำดับหัวข้อต่อไปนี้

1. วัตถุประสงค์ของการวิจัย
2. สรุปผลการวิจัย
3. อภิปรายผลการวิจัย
4. ข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปรากฏการณ์และความน่าจะเป็นของการเกิดปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย
2. เพื่อศึกษาความคาดหวังของครูและการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครูจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย
3. เพื่อศึกษาหลักสูตรแฝงที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาปรากฏการณ์และความน่าจะเป็นของการเกิดปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย พบว่า มีความหลากหลายของปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย 5 ด้าน คือ ด้านการจัดประสบการณ์ ด้านการประเมินพัฒนาการ ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากร เพื่อการเรียนรู้ ด้านแบบแผนการปฏิบัติ

และด้านภาษาสัญลักษณ์ โดยปรากฏการณ์ที่มีความน่าจะเป็นของการเกิดสูงสุดในแต่ละด้าน ตามการรับรู้ของครู ได้แก่ การให้นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรม (100.00%) การให้ทำการบ้าน (100.00%) การใช้สื่อที่หลากหลาย (100.00%) การแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อย (100.00%) และการพูดชมเชย (100.00%)

2. ผลการศึกษาความคาดหวังของครูและการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครูจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีการรับรู้ตรงตามความคาดหวังของครู โดยความคาดหวังของครูที่มีร้อยละของการจัดอันดับสูงสุดในแต่ละด้าน ได้แก่ การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์เพื่อให้นักเรียนได้ฝึกความคิดสร้างสรรค์ (75.00%) ไม่รับการบ้านที่ส่งล่าช้าเพื่อปลูกฝังคุณลักษณะด้านความมีวินัยความรับผิดชอบ (80.00%) การตกแต่งห้องสวยงามเพื่อเสริมสร้างบรรยากาศที่ดีในการเรียน (75.00%) การแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อยเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี (80.00%) และการจับ แตะ สัมผัส ภายเพื่อแสดงความรักต่อนักเรียน (75.00%)

3. การศึกษาหลักสูตรแฝงที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย พบว่า หลักสูตรแฝงที่เกิดขึ้นมีทั้งหลักสูตรแฝงทางบวก คือสิ่งที่นักเรียนรับรู้แล้วส่งผลดีต่อนักเรียน เช่น การทำงานทุกอย่างควรมีระเบียบแบบแผนปฏิบัติเป็นการรับรู้จากการบอกขั้นตอนกิจกรรม (40.00%) การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์เป็นการรับรู้จากการให้ทำการบ้าน (15.00%) ครูมีความมุ่งมั่นตั้งใจสอนต้องตั้งใจเรียนให้ดีที่สุดเป็นการรับรู้จากการใช้สื่อที่หลากหลาย (25.00%) ต้องมาโรงเรียนทุกวันเป็นการรับรู้จากการขานชื่อก่อนสอนทุกครั้ง (22.50%) และครูใจดี อ่อนน้อม นำเคารพเป็นการรับรู้จากการพูดชมเชย (22.50%) ส่วนหลักสูตรแฝงทางลบ คือสิ่งที่นักเรียนรับรู้แล้วไม่ส่งผลดีต่อนักเรียน เช่น รู้สึกเบื่อเพราะอยากทำกิจกรรมอย่างอื่นมากกว่าเป็นการรับรู้จากการจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ (15.00%) รู้สึกว่าเพื่อนคือคู่แข่งของเราเป็นการรับรู้จากการให้รางวัลคนเก่ง (20.00%) ห้องเรียนรกไม่เป็นระเบียบเป็นการรับรู้จากการจัดบอร์ด/ป้าย (15.00%) รู้สึกกดดันกลัวครูถามเป็นการรับรู้จากการที่ครูเดินไปมาในห้องตลอดเวลา (22.50%) และรู้สึกเครียด อับอาย เกิดปมด้อยที่ครูไม่ยอมรับเป็นการรับรู้จากแสดงสีหน้าไม่พอใจ (20.00%)

อภิปรายผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาปรากฏการณ์และความน่าจะเป็นของการเกิดปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย พบว่า ปรากฏการณ์ที่มีค่าความน่าจะเป็นของการเกิดสูงที่สุด จำแนกเป็นรายด้าน ได้แก่ ด้านการจัดประสบการณ์ คือ การให้นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรม (100.00%) จะช่วยให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ที่ดีขึ้น ด้านการประเมินพัฒนาการ คือ การให้ทำการบ้าน (100.00%) เป็นการฝึกให้นักเรียนได้ทบทวนความรู้หลังเรียนและใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากร เพื่อการเรียนรู้ คือ การใช้สื่อที่หลากหลาย (100.00%) เป็นการกระตุ้นให้นักเรียนสนใจในบทเรียนมากขึ้น ด้านแบบแผนการปฏิบัติ คือ การแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อย (100.00%) เพื่อเป็นตัวอย่างที่ดีแก่นักเรียน และด้านภาษาสัญลักษณ์ คือ การพูดชมเชย (100.00%) เป็นการเสริมแรงให้นักเรียนมีกำลังใจในการเรียน ซึ่งสอดคล้องกับ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2541 : 387-400) ได้ให้ความสำคัญกับคุณลักษณะและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของครูปฐมวัย โดยครูควรเป็นผู้ที่แต่งกายสุภาพ สะอาดเรียบร้อยเหมาะสมกับวัยและหน้าที่ มีวาจาสุภาพไพเราะ เข้าใจธรรมชาติและความต้องการของเด็ก ครูปฐมวัยจำเป็นต้องเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในการเตรียมและจัดกิจกรรม เพื่อสนองความต้องการแก่เด็ก มีเทคนิคการสอนและการควบคุมดูแลเด็ก และ

2. ผลการศึกษาความคาดหวังของครูและการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครูจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย พบว่า ความถี่ของการจัดอันดับความคาดหวังของครู คิดเป็นร้อยละสูงสุด จำแนกเป็นรายด้าน ได้แก่ ด้านการจัดประสบการณ์ คือ ความคาดหวังจากปรากฏการณ์ การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์เพื่อให้นักเรียนได้ฝึกความคิดสร้างสรรค์ (75.00%) ด้านการประเมินพัฒนาการ คือ ไม่รับการบ้านที่ส่งล่าช้าเพื่อปลูกฝังคุณลักษณะด้านความมีวินัยความรับผิดชอบ (80.00%) ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากร เพื่อการเรียนรู้ คือ การตกแต่งห้องสวยงามเพื่อเสริมสร้างบรรยากาศที่ดีในการเรียน (75.00%) ด้านแบบแผนการปฏิบัติ คือ การแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อยเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี (80.00%) และด้านภาษาสัญลักษณ์ คือ การจับ แตะ สัมผัสกายเพื่อแสดงความรักต่อนักเรียน (75.00%) จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ครูปฏิบัติในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียน ครูย่อมมีความคาดหวังว่าสิ่งเหล่านั้นจะเกิดผลดีต่อนักเรียน หรือส่งเสริมการเรียนรู้ที่ดีตามมา ซึ่งสอดคล้องกับ เขียวภา เคะชะคุปต์ (2542 : 129-132) ได้ให้ความสำคัญกับการจัดอาคารสถานที่และห้องเรียนสำหรับเด็กปฐมวัย ควรตกแต่งด้วยสีสันสดใส ทำให้ห้องเรียนมีบรรยากาศสว่าง มีชีวิตชีวา และเป็นมิตร

มีพื้นที่เฉพาะสำหรับจัดสื่อเครื่องเล่น แยกออกตามหมวดหมู่ มีมุมต่าง ๆ สำหรับให้เด็กได้ทำกิจกรรม และเป็นโอกาสเปิดโอกาสให้เด็กได้มีส่วนร่วมในการจัดการ และการทำความสะอาด หรือจัดเก็บหลังเล่นเสร็จแล้ว และสอดคล้องกับ จิตรา วสุวานิช (2551 : 135) ซึ่งได้เสนอแนะไว้ว่า ครูจะต้องใกล้ชิด สัมผัสทั้งร่างกายและจิตใจ คำสั่งสอนและการกระทำของครูจะต้องสอดคล้องกัน เป็นต้นว่า ถ้าครูจะอบรมสั่งสอนเด็กเรื่องความซื่อสัตย์ ครูจะต้องปฏิบัติตนเป็นคนซื่อสัตย์ด้วยเช่นกัน กายสัมผัสก็เป็นสิ่งจำเป็น การจับต้องตัวบ้าง จะเป็นสื่อทำให้เด็กรู้สึกถึงความใกล้ชิดสนิทสนม ส่วนการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครู คิดเป็นร้อยละสูงสุด จำแนกเป็นรายด้าน ได้แก่ ด้านการจัดประสบการณ์ คือ นักเรียนเรียนรู้อย่างสนุกสนานจากการใช้กิจกรรมเกมแข่งขัน (60.00%) ด้านการประเมินพัฒนาการ คือ นักเรียนรับรู้คำตอบที่ถูกต้องจากการเฉลยการบ้าน (57.50%) ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากร เพื่อการเรียนรู้ คือ นักเรียนเรียนรู้อย่างมีความสุขจากการติดตั้งเครื่องปรับอากาศ/พัดลมในห้อง (50.00%) ด้านแบบแผนการปฏิบัติ คือ ครูเป็นแบบอย่างที่ดีจากการแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อย (57.50%) และด้านภาษาสัญลักษณ์ คือ การลดความเครียดให้เด็กจากการที่ครูพูดนอกเรื่อง (62.50%) ซึ่งการรับรู้ของนักเรียนเป็นการตีความหมายหรือรับรู้จากสิ่งที่ครูปฏิบัติในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียน ซึ่งสอดคล้องกับ ประดิษฐ์ อุปรมย์ (2553 : 133) ที่ได้ให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน ถ้าปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนเป็นไปด้วยดี คือทั้งครูและนักเรียนต่างมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ครูเปิดโอกาสให้นักเรียนได้ซักถาม ครูให้ความเป็นกันเองแก่นักเรียน ให้นักเรียนมีอิสระ และมีความสุขในการทำกิจกรรม บรรยากาศภายในห้องเรียนก็จะไม่ตึงเครียด เป็นบรรยากาศที่รื่นรมย์ น่าเรียน น่าสอน ซึ่งจะส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ที่ดี

3. ผลการศึกษาหลักสูตรแฝงที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย พบว่า ความถี่ของการจัดอันดับหลักสูตรแฝงทางบวก คิดเป็นร้อยละสูงสุดจำแนกเป็นรายด้าน ได้แก่ ด้านการจัดประสบการณ์ คือ การทำงานทุกอย่างควรมีระเบียบแบบแผนปฏิบัติเป็นการรับรู้จากการบอกขั้นตอนกิจกรรม (40.00%) ด้านการประเมินพัฒนาการ คือ การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์เป็นการรับรู้จากการให้ทำการบ้าน (15.00%) ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากร เพื่อการเรียนรู้ คือ ครูมีความมุ่งมั่นตั้งใจสอนต้องตั้งใจเรียนให้ดีที่สุดเป็นการรับรู้จากการใช้สื่อที่หลากหลาย (25.00%) ด้านแบบแผนการปฏิบัติ คือ ต้องมาโรงเรียนทุกวันเป็นการรับรู้จากการขานชื่อก่อนสอนทุกครั้ง (22.50%) และด้านภาษาสัญลักษณ์ คือ รู้สึกได้รับการยอมรับมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้น และครูใจดี อ่อนน้อม

เคารพเป็นการรับรู้จากการพุดชมเชย (22.50%) ซึ่งหลักสูตรแฝงทางบวกเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในบริบทการจัดประสบการณ์ แล้วนักเรียนรับรู้ไม่ตรงกับความคาดหวังของครูผู้สอน แต่การรับรู้นี้จะส่งผลดีต่อนักเรียนทำให้นักเรียนมีผลการเรียนที่ดีขึ้น สอดคล้องกับหลักการทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมของ Albert Bandura ในขั้นจูงใจ (Motivation Phase) เป็นขั้นแสดงผลของการกระทำ จากการแสดงพฤติกรรมตามตัวแบบ ถ้าผลที่ตัวแบบเคยได้รับ เป็นไปในทางบวก ก็จะจูงใจให้นักเรียนอยากแสดงพฤติกรรมตามแบบ และสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ของ Gregory A Kimble ที่ได้กล่าวว่า ประสบการณ์หรือการฝึกต้องเป็นการฝึกหรือปฏิบัติที่ได้รับการเสริมแรง (Reinforced practice) หมายความว่า เพียงแต่นักเรียนได้รับรางวัลหลังจากที่ตอบสนอง ก็จะให้เกิดการเรียนรู้ขึ้น ส่วนความถี่ของการจัดอันดับหลักสูตรแฝงทางลบ คิดเป็นร้อยละสูงสุด จำแนกเป็นรายด้าน ได้แก่ ด้านการจัดประสบการณ์ คือ รู้สึกเบื่อเพราะอยากทำกิจกรรมอย่างอื่นมากกว่าเป็นการรับรู้จากการจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ (15.00%) ด้านการประเมินพัฒนาการ คือ รู้สึกว่าเพื่อน ๆ คือคู่แข่งของเราเป็นการรับรู้จากการให้รางวัลคนเก่ง (20.00%) ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากร เพื่อการเรียนรู้ คือ ห้องเรียนรกไม่เป็นระเบียบเป็นการรับรู้จากการจัดบอร์ด/ป้าย (15.00%) ด้านแบบแผนการปฏิบัติ คือ รู้สึกกดดันกลัวครูถามเป็นการรับรู้จากการที่ครูเดินไปมาในห้องตลอดเวลา (22.50%) และด้านภาษาสัญลักษณ์ คือ รู้สึกเครียด อับอาย เกิดปมด้อยที่ครูไม่ยอมรับเป็นการรับรู้จากแสดงสีหน้าไม่พอใจ (20.00%) โดยหลักสูตรแฝงทางลบเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในบริบทการจัดประสบการณ์ แล้วนักเรียนรับรู้ไม่ตรงกับความคาดหวังของครูผู้สอน และการรับรู้นี้จะส่งผลไม่ดีต่อนักเรียน อาจทำให้นักเรียนมีผลการเรียนที่ตกต่ำลง สอดคล้องกับหลักการทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมของ Albert Bandura ในขั้นจูงใจ (Motivation Phase) เป็นขั้นแสดงผลของการกระทำ จากการแสดงพฤติกรรมตามตัวแบบ ถ้าผลที่ตัวแบบเคยได้รับ เป็นไปในทางลบ นักเรียนก็มักจะงดเว้นการแสดงพฤติกรรมนั้น ๆ และสอดคล้องกับ สมบัติ จักรสมศักดิ์ (2551 : 112-116) ได้ศึกษาสภาพการจัดการศึกษาระดับก่อนประถมศึกษาของโรงเรียนสังกัดสำนักงานประถมศึกษาอำเภอเมืองเชียงราย พบว่า ขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการสอนระดับก่อนประถมศึกษา และขาดงบประมาณในการจัดสภาพแวดล้อม ครูจัดกิจกรรมประจำวันไม่ครบตามแนวการจัดประสบการณ์ ส่งผลให้นักเรียนไม่สามารถเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะด้านการนำไปใช้

1.1 จากการศึกษาครั้งนี้ พบว่า มีปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงที่นักเรียนรับรู้ไม่ตรงกับความคิดหวังของครูทั้งทางบวกและทางลบ ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอแนวทางการนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนระดับปฐมวัย ดังนี้

1.1.1 หลักสูตรแฝงทางบวก เช่น การสอน โดยใช้กิจกรรมเกมการแข่งขัน เป็นการส่งเสริมให้เด็กเกิดความเพลิดเพลิน ผ่อนคลายจากกิจกรรมอื่น ฝึกทักษะการเข้าสังคม ทำให้เด็กกล้าเรียงแจ่มใสและมองโลกในแง่ดี การที่ครูให้ทำการบ้าน เป็นการฝึกให้นักเรียนรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และได้ทบทวนความรู้หลังเรียน การตกแต่งห้องเรียนให้สวยงาม หรือการจัดมุมต่าง ๆ ในห้อง เพื่อเสริมสร้างบรรยากาศที่ดีในการเรียน กระตุ้นความสนใจใฝ่เรียนรู้ และเกิดการเรียนรู้อย่างมีความสุข การที่ครูมีบุคลิกภาพดีและแต่งกายสุภาพเรียบร้อย เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี กระตุ้นความสนใจของนักเรียน ซึ่งบุคลิกภาพของครูมีผลต่อความรู้สึกของนักเรียน และการที่ครูพูดชมเชย เป็นการเสริมแรง กระตุ้นให้นักเรียนมีกำลังใจ ตลอดจนภูมิใจที่สามารถทำกิจกรรมได้

1.1.2 หลักสูตรแฝงทางลบ เช่น การที่ครูให้แบ่งกลุ่มทำกิจกรรม นักเรียนบางคนอาจจะรู้สึกกดดัน เกิดปมด้อย เข้ากับกลุ่มเพื่อนไม่ได้ ไม่มีความสุขในการทำกิจกรรม ซึ่งครูผู้สอนจะต้องจัดกิจกรรมในห้องเรียนที่ช่วยส่งเสริมความรัก ความสามัคคี และความเป็นเพื่อนพ้อง เช่น การเล่นนิทานที่นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับความสำคัญของมิตรภาพ การให้เด็กแสดงบทบาทสมมติ และทำกิจกรรมนันทนาการร่วมกัน การที่ครูให้รางวัลคนเก่ง ทำให้นักเรียนรู้สึกว่าเพื่อนคือคู่แข่งของตนเอง หรืออาจตีความหมายว่าครูลำเอียง ดังนั้น ครูควรจะทำให้ให้นักเรียนเห็นถึงความสำคัญของการตั้งใจเรียนแล้วจะได้รับรางวัล เพื่อเป็นการกระตุ้นให้นักเรียนมีกำลังใจในการเรียน การที่ครูถือไม้เรียวขณะสอน ทำให้นักเรียนรู้สึกกลัว ไม่มีสมาธิ หรือไม่มีความสุขในการเรียน ดังนั้น ครูควรหลีกเลี่ยงการใช้ไม้เรียวถ้าไม่จำเป็น จะช่วยลดความกลัว หรือความกดดันของนักเรียน เพื่อส่งเสริมบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดีและมีความสุข

1.2 ผลลัพธ์ที่เกิดจากหลักสูตรแฝง สามารถเสริมสร้างคุณภาพการเรียนรู้ ตามเกณฑ์คุณภาพนักเรียนที่กำหนดในหลักสูตรได้ จึงถือเป็นทางเลือกหนึ่งที่ครูปฐมวัยควรจะทำให้ความสนใจ และควรจะศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการจัดประสบการณ์ในชั้นเรียนให้เข้าใจอย่างชัดเจน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดประสบการณ์ให้มีคุณภาพต่อไป

2. ข้อเสนอแนะด้านการวิจัย

2.1 การวิจัยครั้งนี้ศึกษาเฉพาะปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงในบริบทชั้นเรียนระดับปฐมวัย เพื่อเป็นการเพิ่มพูนองค์ความรู้เกี่ยวกับด้านนี้ให้มากยิ่งขึ้น ควรจะมีศึกษาให้ครอบคลุมในทุกระดับชั้น

2.2 การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงในทางบวกและทางลบ เพื่อให้เกิดคุณค่าในแง่ของการพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษาอย่างแท้จริง ควรจะมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับแนวทางการควบคุมกำกับหลักสูตรแฝงทั้งทางบวกและทางลบเพื่อส่งเสริมกระบวนการศึกษาให้มีคุณภาพต่อไป

2.3 ควรมีการสร้างและพัฒนาเครื่องมือการวิจัยให้ครอบคลุมและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น